

Vagy amikor Máté prédikációját hallgatva, a pécsi polgármester nekibuzdul, és

„felkelvén, az Bibliát ragadá, és Máté uramnak az prédikálószékekben feltolja. Ezt látván Rácziai János is, ki pápista közöttünk, Máté uram gazdája, (NB: szállásadója), gyorsalkodik kimenni, és egy bibliát sietve behozni, kit Máté uramnak felemelvén, mondá:

– Innét bizonyíts, Máté uram! Százestendős biblia ez! De Máté uram egyiket is nem akará megnyitni.”(128)

Csupa mozgás, derű, sőt humor. Csak egyetérthetünk Dán Róbert megállapításával:

„Az elbeszélő prózából könnyen és észrevétlenül vált át a dramatizáló formákra.”(29)

Dehát már Horváth János megmondotta: „Az efféle viták indítékairól, életbeli jelentőségéről és folyásáról minden egyébnél elevebb képet nyújt számunkra.” (*A reformáció jegyében*, Bp.1957. 403.)

SIMÉN DOMOKOS

ADATOK

KIS- VAGY MAGYAR-SÁROS ÉS UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉGE TÖRTÉNETÉHEZ

A Keresztény Magvető 1999. évi 1–2 számában Sándor Attila sövényfalvi református lelkész másolatában megjelent Sárosról egy 1803. évi püspöki vizsgálati jegyzőkönyv közlése. Úgy érzem, hogy a sárosi egyházközség és a település ismertetése csak e jegyzőkönyv másolatával csonka. Az alábbiakban igyekszem bővebb ismertetését adni a Kis- vagy Magyar-Sáros régibb történetének.

A helység neve először 1322-ben fordul elő írásos formában Dicsőszentmártonnal kapcsolatban SARUS-nak írva.¹ A pápai tizedjegyzékben 1332–1337-ben: Petrum sac. ecclesiae S. Nicolai de Sarus és Nycolaus sac. de villa SARUS van nyilvántartva.² Egyházilag Szent Miklós egyházközsége volt a tiszteletére épített templom után.³

A honfoglalás előtt már lakott terület, mely az országszervezéskor Küküllő vármegyéhez tartozott, egyházi és világi adminisztratív szempontból küküllővári központtal. A más hasonló nevű Sárosoktól való megkülönböztetésért kapta a KIS előnevet, melyen 1898-ig volt nyilvántartva, akkor a

SZÁSZ-SÁROSTÓL és a más Sárosoktól való megkülönböztetésért a MAGYAR-SÁROS nevet kapta hivatalosan. Románul ma DELENII. Németül KLEINFARKEN-nek nevezik.

Az ősi vármegye mindkét Küküllő völgyét magában foglalta⁴, királyi várbirtok volt részben. „A honfoglalás után, a feudalizálódás során, a kialakult vármegye voltaképpen a serviensektől és a várjobbágyokból kiemelkedett köznemesség szervezete volt. A Küküllővár központú királyi várbirtok eladományozása létrehozta itt is a nagybirtokos réteget, következménye a Budai Nagy Antal-féle parasztfelkelés, mely Küküllő vármegyét is érintette. Tudjuk, hogy a bábolnai egyezséget aláíró hat parasztvezér, kapitány közül kettő – Nagy Miklós és Nagy Gál – a vármegyéből való voltak (Kendiek).⁵ A családok közti birtokmegosztás, a vásárlás és az adományozások következtében a birtokosok gyakran váltakoztak. A vidék helységei kezdetben kisebb településekből állottak. Az 1241-es tatárjárás a Küküllő-mentét végig dúlta, állítólag harmincezer embert öltek le, akik Küküllővár mellé menekültek, vagy oda voltak összegyűjtve.⁶ A bethlenszentmiklósi szájhagyomány szerint a falu határában lévő Siratódomb vagy Gyászhalom alatt vannak eltemetve.⁷ Csak az erdőkbe és a rejtekekbe menekültek maradtak meg életben, akik a vész elmúltával visszatértek. A visszatértek, az apró településeiket elhagyva, egy települést hoztak létre, vagy elváltak egymástól, és két falut alapítottak.⁸ A tatárjárás után alakult ki a Küküllő-mente települési képe, és véglegesítődtek a világias helységnevek is. A megfogyatkozott lakosság pótlására idegen telepesek tűnnek fel: a magyarok mellett szlávokat, böszörményeket és németeket találunk⁹ a vármegye területén.

Kis-Sáros történetét a két szomszédos helység, Dicsőszentmárton és Szőkefalva kapcsolatában kell vizsgálnunk, a kialakulása szorosan összefügg ezekkel.

A szájhagyomány és a leletek alapján Sáros a tatárjárás előtt három kis településből állt: Csókafalva a Csóka-kútja mellett; Tövisfalva a Tövis nevű határrészben a Törökgyakra alatt; a legnépesebb talán Kalamárfalva lehetett. Kalamárfalva megmaradt lakosságának egy része lennebb költözött a völgyben a Küküllőhöz közelebb, és megalapította vagy megszaportotta Szőkefalvát, a más része a két település lakóival együtt felhúzódott a völgy fejébe, és létrehozta a mai Sáros falut.¹⁰ A két falu szóhagyományát igazolni látszik az a tény, hogy Szőkefalva nem szerepel a pápai tizedjegyzékben, úgy vélem, hogy a szomszédfalva, Vámosfalva mellé húzódott, mert ennek temploma volt a szőkefalvi falu felőli részen, az Örgödhídja fölötti dombon, amit közösen használtak.¹¹ Szőkefalvának a Gálfalva felőli felső részén egy valamikori kápolna romját említik 1669-ből, melyet a reformátusokkal való templomvita alkalmával a szőkefalvi unitáriusok felajánlottak templomhelynek a reformátusoknak.¹²

A sárosi lakosság nem lehetett nagy számú, mert a falu alsó határát, mely Dicsőszentmártonnal volt határos, nem tudták megdolgozni, még az 1300-as évek körül is a dicsőiek művelték meg.¹³ A nagy kiterjedésű sárosi határ régi

telepei lakatlanok, és a lakosság is gyér volt sokáig, és mint „egy ideig lakatlan területet vette meg Kőrösi Péter”.¹⁴ Ez első ismert tulajdonosa vagy utódai telepítették be Sárosot annyira, hogy a 13–14. század fordulóra önálló egyházközséggé nőhetett ki magát, és papot tarthatott. A földjüket még 1322-ben is a dicsőiek dolgozták. A Kőrösi Péter vásárokori határjárását és leírást nem ismerjük, a vásár idejét sem tudjuk. A vásár körülbelüli idejét Dicsősztentmárton történetével kapcsolatban következtetjük ki.

Tudjuk, hogy a Küküllő bal oldalán fekvő sárosi határt a Küküllő jobb oldalán lakó dicsőiek dolgozták meg 1322-ig, annak kb. egynegyedét. Dicsőről tudjuk, hogy 1225-ben Márton comes fiai, Balád, Márton és Tamás, 50 ezüst Márkáért adták el a fél birtokrészüket Herbert (Szancsalnál Herbort) comesnek és testvérének, Lőrincnek.¹⁵ A tatárjárás után, 1252-ben az előbbi Márton fiai örökölt földjüket, Szancsal felét, melyhez három falu tartozott ugyancsak 50 Márkáért Herbord és testvérének, Lőrincnek adták el. Herbord fia Balázsnak az örökölt részen szintén Szent Mártonnak szentelt temploma volt építve, és Balázs nevére lett ez a település Balázsfalvának elnevezve.¹⁶ 1278-ban Nagy (Magnus) Albert fiai, Moyus comes, János és Acus ugyancsak 50 Márkáért adták el a dicsői „vásárolt” részbirtokukat serviensüknek, Dés fivérének, Pálnak.¹⁷ Ennek a vásárnak a határleírása megvan, a területe nagy, a Küküllő jobb partján van, leírása magában foglalja Aklost, mely Pocsfalvához tartozott, Szénatelkét, mely ma Csüdötélke, Szamárszigetet, ez ma Pócsfalva, Kocsárdot, „Villa Mouch” (ismeretlen), Dombó patakát, ez a terület magában foglalta az akkor még nem létezett Erdőalja határát is. A vásárlási ár 50 Márka. Ebben az 1278-ban létrejött vásár területének a leírásában nincsen benne a Küküllő bal parti részéből semmi, így a sárosi-szőkefalvi határ sem. Ez a terület másé volt, máshoz tartozott, már meg volt véve. Kőrösi Péter a sárosi és a hozzátartozó területet az 1242. és 1278. évek közt vehette meg. A föld tulajdonjoga a birtokos Kőrösi Péteré volt, de a dicsőiek dolgozta területről a papi tizedet (a sárosiak egynegyedét) a dicsői pap követelte 1322-ben is.

Sáros őstörténetével kapcsolatban tisztázandó kérdésnek tartom azt, hogy a pápai tizedjegyzék a Küküllői főesperességhez tartozó Szász-Sáros, vagy Kis-Sáros jelöli. Azért tartom fontosnak e kérdéssel foglalkozni, mert a néhai Borbáth Károly professzornak egy hozzám küldött levelében a Sáros előtt zárójelben tette a Szász előnevet, megjegyezve a lábjegyzékben, hogy esetleg Kis-Sáros is lehetséges. A mostani ismereteink alapján biztosan állíthatjuk, hogy a pápai tizedjegyzék 1332-ből Kis-Sáros jelenti, melyet a következő tények igazolnak: Sáros és Dicső egymásmelletti, szomszéd települések. Már 1322 előtt (Dicső) Szent Márton Mihály nevű papja és a (sárosi) Szent Miklós Péter papja pereltek a sárosi határon a dicsőiek által művelt föld papi tizedének negyedéért.¹⁸ A pert a küküllővári főesperes, valószínű Magister Josephus, aki a fehérvári székeskáptalannak is a tagja¹⁹, miután kihallgatta a dicsősztentmártoni falunagyot és a „vendégeket” is, a sárosi Szent Miklós papja javára döntötte el 1322-ben.²⁰ A pápai tizedjegy-

zékben a dicsői és a sárosi papok közvetlen egymásután vannak bejegyezve, a szomszédok. A nyilvántartás ugyanakkor nemcsak arról tanúskodik, hogy Sárosnak akkor papja és temploma volt, hanem az egyházközség nagyságát, tehetőségét is bizonyítja. 1332-ben Sáros papja két részletben 30 Dénár adót fizetett, Magyarpéterlaka 20, Szövényfalva Ádámossal 33 Dénárral van nyilvántartva.²¹

Sáros tudatos és meggondolt telepítésére utal az a tény is, hogy az egyházi telek egy darabban volt kimérve, az akkori falu végén, melynek közepére egy dombra építették az egykori templomot. A lakosság házainak a szaporodásával került be utólag a településbe. Az egybeszabott egyházi belső terület közepére épült templomról 1499-ig semmi adatunk nincsen. Milyen lehetett? A szájhagyomány nem emlékszik rá.

Tény az, hogy az akkori templom a kor román stílusában épült, mint a dicsőszentmártoni is. Tatárjáráskor felégették a dicsői templomot, melyet a szegénység és a kor stílusában kijavítva állították helyre. Mivel a sárosiak a tatárjárás előtt Dicsőhöz tartozhattak, a Körösiek (?) építtette templom is a dicsőihez hasonló, román stílusban épített templom lehetett. A dicsői unitárius templom sok átalakítást vésztelt át. Az utolsó nagy javításkor, az 1970-es években, a templom falán, fenn magasan, egy kisméretű ablakocskát találtak befalazva, melyet az akkori gondnok, Füleki József elmondása szerint románkorinak véltünk, a templom fala is felfelé keskenyedő „szemmértékre rakott fal”, ezek a régiségét bizonyítják. A sárosi és a dicsői templom történetében az a másik hasonlóság, hogy az 1711. évi márciusi püspöki vizsgálati jegyzőkönyv mindkét egyházközségben meghagyta: „Tetszett az Sz. Vizitációban, hogy a templombeli cathedra közzé (Sároson: középre) tétessek és a férfiak széki fordíttassanak meg”.²² A dicsői templom szentélye ismeretlen időben lebontatott, egy faragott vállkő maradt csak meg az orgona karzatától takartan. A sárosi templom „első fele” (szentélye) 1744-ben „dülőfélben, megromolva, majdnem az alapig újra építtetett”.²³ Véleményem szerint a régi figyelembe vételével, valamivel keskenyebbre, mint a hajó szélessége (a szentély felőli karzatnak öt, a szemben lévő karzatnak hat cse-refa tartóoszlopa volt). A nyugaton és a délen lévő kőből faragott ajtókeretről nincsen semmi adatunk, csak annyi, hogy kőből készültek. A sárosi templom régiségére az 1747. évi jegyzőkönyv ad bővebb tudósítást. Ez szerint délen öt ablakot jegyeztek fel, melyek közül három „közönséges nagyságú, kettő igen kicsiny Ablak”, a nyugati falon magasan „egy igen kicsi Ablakot” említenek. Az 1803-nak jegyzett püspöki vizsgálat jegyzőkönyve beszédesebb: „egy hosszúkó küsded és más Ovális figurájú”, valamint „küsded Onban foglaltatott karikás...Ablakotska” van feljegyezve és megkülönböztetve. „Nagy Ablak” melyhez hasonló van az északi oldalon is.²⁴

Az 1747-es levéltár szerint a déli oldalon három közönséges nagyságú, kettő igen kicsiny, a nyugatin egy kicsiny, összesen 6 ablaka van a templomnak. Az 1803-as vizsgálat az előbbieket mellett az északi oldalon is talál egy nagy ablakot. Az ablakok leírása arra enged következtetni, hogy a

sárosiak temploma, a román kori templom, legalább kétszeri nagy átalakítással, javítással megmaradt a 20. század elejére, mikor teljesen lebontották (még az emlékét is.)

Az ősi templom nem állhatott meg éppen ilyen hosszú évszázadokig. Sároson a talajmozgás, süllyedés már rég észlelhető. Hozzá kellett segíteni a templomot, hogy megmaradjon. A középkorból semmi ilyen természetű feljegyzés nem maradt ránk, patrónus jelenlétéről sem tudnak a források. Az első nagy javítás és átalakítás 1499-ben történhetett, IV. László király idejében, amelynek emléke a későbbi kazettás mennyezetre volt felírva. Azért nem vettem ezt az évszámot a templom újráépítésénél, mert a kisméretű és kerek ablakok a románkori stílust idézik, tehát csak nagyjavításról lehetett szó. Ekkor kerültek a nagy ablakok a helyükre. A templomnak ekkor 14 támpilléres nyugvó bolthajtásos mennyezete volt úgy a hajó, mint a szentély felett, közepén az erős bolttal vagy diadalívvel. A templom – számításom szerint – kb. 21 méter hosszú lehetett, öt bolthajtást záró kővel. Kelet-nyugat tájolású, két bejáró ajtóval, torony nélkül építve. Az 1499. évben történt nagy javítás oka a talaj mozgása lehetett, melynek eredménye a templom megszakadása, romlása volt. Az épület a domb egyenesebb felén volt, de a talaj alsó része, a hajó felőli oldalon, nem messze a templomtól meredeken lejtett, mozgáslehetősége a talajnak itt nagyobb volt. Ekkor vághatták le egyenesre a nyugati oldal meredeken lejtő részét az északi oldallal együtt, és mély alapozással egy „V” alakú támfalat építettek a talaj süllyedésének a megakadályozására. Valószínű, hogy a cintermet is alacsony kerítéssel körítették, lévén, hogy a régi templomok cintermében temetkeztek régen, és így óvhatták meg a sírokat. Így, és ezzel maradt meg a templom 1695-ig. Ekkor alapja és kőfala „bejárhatatlanságra jutván” nem újráépítődött, hanem megjavítódott.²⁵ A 17. évszázad vége a sárosi egyházközség újrászületését jelenti. Patrónusa az országos ítélmester, sárosi Sárosi János és testvére, Sárosi István. Az 1747-es püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szerint „A templomnak mennyezeti az asszonyok felett festékes, mely 1695-ben és nem 1595-ben az 1803. évi jegyzőkönyv közlője szerint, néhai curator Tkts Sárosi István uram szorgalmatossága által készítettet, melyről írás van a mennyezeten”. Tehát a hajórész bolthajtása beomlott, vagy lebontották, a szentély feletti bolthajtás még állhatott, mert az 1747-es jegyzőkönyv szerint ott, akkor sima festetlen deszka födém volt, ami annak a jele, hogy 1695 után omolhatott be a bolthajtás, azért nem készítették oda is kazettás mennyezetet egyszerre a hajóéval. A Sárosi István gondnoksága idejéről írja a jegyzőkönyvi leltár, hogy: „Van magas kőkerítése, két kőlábbal együtt, mely kerítés régen (tehát 1695 előtt) törpe, volt és alacsony lévén, Sárosi István curátorságában felmagasztaltatott, van két tisztességes bástyája, melynek egyike a templomba való bejáró ajtó felett van, másik Nyugatra, mely alatt az ecelának borát és bonumait tartó kamarája van.” Tehát a várfal-magasságra emelt két bástyás „kastélyt” a Sárosiak készítették el, a templomot megjavították, és az egyházközségnek valószínű ők mutatták a „másfélezer vékásnál nagyobb szán-

tót” és több szőlőst. Ugyancsak az 1747-es jegyzőkönyvből tudjuk, hogy: „Van egy tiszteséges kőtemplom, melynek első része dőlőfélben, megromolva, majdnem az alapig újáépített. Északi része belől álló kőlábbal támasztatott meg s átalszegzett gerendával megerősített AO 1744 Szt /x/Szent/Királyi Ferentz kurátorságában”. 1791. szept. 1-én az egyházközség templomjavításhoz szükséges vasadományozásért kéréssel fordul „Thorotzkay Mihályhoz”, melyben megírják, hogy a templom „fundamentuma és kőfala nagyon megromlott” bejárhatatlanságra jutván, a templomot néhány évvel ezelőtt, a kastélyt a múlt ősszel ekkla s a hívek költségén megjavították, a kastélyhoz ragasztott egyik kőbástyát felemelték.” A két bástya eredetileg csak egyemeletesre készült, a nyugati, belső bástyára építettek ekkor még egy emeletet, mely alatt „pintze volt az egyházközség bonumait tartotta benne”.²⁶ A keleti bástya előtt két facsigán felhúzható híd volt kívül, a bástya belső kapuja két felé nyitható festett ajtó volt. A templomban a diadalívhez, „középen az erőss bolthajtás volt, melyhez ragasztott a katedra is” (nem úgy, mint Dicsőben).²⁷

Az ősi templom meglétére utal az a tény is, hogy a templom alatt kriptátpincét, valamilyen alépítmény létezését gondoljuk. Hogy kit vagy kiket temettek oda, azt nem tudjuk, de ha nem Kőrösi Péter családját, akkor az 1499-es javításkori patrónus családból helyeztek oda valakit. Az alépítményre utal az 1818-as Esperesi Vizsgálószerkesztés jegyzőkönyv megállapítása: „A templom is megvizsgáltatván romlása tsaknem mind résziben sok. Ítéletünk szerént oldal falain a közepin lévő Árkuson való romlások bévakolással (messeléssel) megújítva helyre hozni igyekezni ok nélkül való költség volna, mivel úgy tetik nekünk, hogy a Déli oldal Fundamentuma mélyebben sülyedett, e miá a falak egybe köttetésinek el kellett szakadni, az első és hátulsó falak egymástól távozni, úgy hogy a Templomot által ölelő Gerendának, melyeken a Mennyezet áll, a falak egymástól lett eltávózása mián, tsak alig állanak, és félelmesek, hogy pedig ez a romlás és oldal falak egymástól lett el távózása, a Templombeli Oldala fundamentumának mélyebben lött sülyedése mián okoztatott légyen abból tetik, mivel ezen oldal belső felemellett a föld jó hosszban b e n y o m u l t n a k látszik (kiemelve a szerzőtől) rajta lévő Pádimentummal egybe”.²⁸ Kétségtelen, hogy ha a föld sülyedése okozta volna ezt a „sülyedést”, akkor a falon kívül is ugyanúgy sülyyedett volna a föld. Megjegyezni kívánom, hogy a templomnak ezen déli oldalán a talaja sima, egyenes helyen feküdt, legkevésbé kiteve a földmozgásnak. A Guberniumhoz fordulnak segítségért. Az alépítmény beomlása a régi templom 1818. évi meglétét igazolja.

A sárosi unitárius egyházközség régen nagyon gazdag volt, a lelkésznek és a tanítónak nem kellett kétkezi munkát végezni. A Sárosiak kihalta után, 1794-ben, a falu „osztatlan helye” címén egy zsellértelekkel együtt 17 darab földet, kaszálót, szőlőt és kenderföldet vettek el az egyházközségtől, és osztották szét az „urak között”. A tulajdonjogot vizsgáló és igazoltató bizottság megjelenése előtt az egyházközség bástyarészeiben tartott egyházi ládából a

tulajdonjogot igazoló-adományozó-iratokat kilopatták, így nem volt mivel igazolni a tulajdonjogot és a földek kiosztódtak. A legnagyobb szántóterület, amit elvettek és még évek után is pereltek érte, „másfélezer vékásnál is nagyobb volt”.²⁹

A Sárosiak patrónusága idején János az országos dolgokkal volt elfoglalva, míg otthon István vállalta fel az egyházközségi teendőket. Sárosi János végrendeletében Sárossal kapcsolatban csak annyi van megemlítve, hogy „A nagyharangot, mit a magam pénzen vettem és hoztam, hagyom Szókefalvának, ha ez eláll az unitária vallásról, a Sárosiaké legyen.”³⁰ A mennyezet felírása szerint a Sárosi István, Küküllő vármegyei felső ítélőszéki bírónak az érdeme az 1695-ös nagy munkálatok elvégzése, és, feltételezem, hogy a bátyja kívánságára készítették – aki sokszori követjárása alkalmával a várak-kastélyok hasznosságáról meggyőződött – a sárosi „kastély várszerű átépítését”. Ösztönzője és segítőtje volt az akkori sárosi lelkész, Kolozsvári Pesti Sámuel és Sepsi Sz[ent]Iványi K. Sz. János rektor, valamint a nemes Maksai család András tagja.³¹

A kastélynak egyetlen bejárója volt, Keleten felvonóhíddal, egyemeletesre építve. Az emeleten régen a harangozó lakott, az oda való bemenetel a cinteremből egy létra segítségével történt, mert a bejáratnál kőbolthajtással volt lezárva a felső rész. A mennyezet cserefagerenda volt, a tető a kieresztett körtornácra épült. Az alsó bástya egyemeletesre készült eredetileg, de alatta pincészerű helyiség volt, ajtóval lezárva, a pincébe való bemenetel felett tornáccska fedele védte a víz ellen a pince szárazságát. Ennek a bástyának a bejárata is az első emeleten, a cinterem felől volt, ajtóval felszerelve. Az újabban épített felső emeleten csak az ajtó helye volt meg, lépcső vezetett fel oda, a bejáró ajtója nem volt. A fedele az előzőhöz volt hasonló. Komolyabb támadásról nem tudunk, de a védekezésére sem volt alkalmas, mint a többi székelyföldi unitárius templomvárak. A hívek „egyetmásukat” tartották bennük, az 1812. évi esperesi vizsgálószerk „szalonnás bástyának” nevezte. A kastély tulajdonjogilag a sárosi egyházközségé volt, a felmerülő vitás kérdéseket a vizsgálószerk az egyházközség vezetőségének a döntésére bízta, nem szólt bele. Megjegyezni kívánom, hogy a homoródszentmártoni hétbástyás templomvár a székely faluközösséggé volt, nem a nemesi jog, hanem a székely „vér szerinti örökség” döntötte el egy-egy bástyának a védelmére való beosztás kérdését. A sárosi bástyákban a helyek miatt erőszakos foglások is voltak, a legrégebbi, amiről tudunk, az 1711. évből való. Ez a jegyzőkönyv feljegyezte. „amely castélybeli camara quomodo nézte Szilágyi Atyánkfiát restituáltassék... Szabó Mihály Atyánkfiának peniglen adassék a torony alatt való üresség”.³²

A kastélyból mára kevés maradvány van. Lebontásának kezdetét a mai templom építésének idejére teszem, habár ennek semmi írásos nyoma nincsen, a szájhagyomány úgy tartja, hogy egy közeli „grófi” kastély építéséhez használták fel. Amit nem tudott megtenni az idő, megtette az emberi közöm-bösség.

A helyszínen végzett megfigyelésem és méréseim alapján a kastély formáját, megmaradt falát és sejtető alapját a következőkben jegyeztem le. Az utcáról való bemenetel bevágott útjánál lehetett a keletinek nevezett bástya. A fal innen 11 m hosszúságban hiányzik. A megmaradt falrész az utcával közel párhuzamosan halad, kezdőmagassága 150 cm, tovább 177–240; és a fal törésénél, a megmaradt támasztó lábánál 300–350 cm magas kívül, belül 90 és 130 cm, a hossza 20 lépés. Ez a legépebb falrész. Ennél a saroknál megtörik a fal, és kb. 17 lépés hosszan halad a „V” forma sarkáig, melyből 7 lépés hosszan a külső falból 300 cm, a belsőből 130 cm van megmaradva. A többi részén csak a külső fal van 50 cm magasan, a belső része a földdel egyenlő magas. A „V” formájú fal innen nyugatra tart, a törés sarkánál kellett legyen a másik „támasztó láb”, a fal vonala 17 lépésnyire sejtető még. Itt megtörik megint, és meredeken keletnek tarthatott a fal vonala. Ennél a megtörésnél van ma a tanácsterem, melynek az alapja alól kilátszik és vonalában is sejtető a nyugatinak nevezett bástya.³³ Ennél a pontnál a cinterem szélessége 27 lépés, a két szélső fal távolságát mérve. A faharangláb felőli keletinek nevezett részen kiásott kő helyét sejtető árokszerűség van, melynek a középtávolságánál egy „terméskő” észlelhető, ami a külső vonalát sejteti a kastélynak. Meg kell jegyeztem azt, hogy a keleti bástya mellett „fél fedélre” építettek volt egy pitvaros-kamarás-lakó szobát, melynek egyik fala a kastély kőfala volt, és a harangozó használta.

Az aprólékos megfigyelésem közlését azért tartottam fontosnak, mert a Küküllő melletti magyar egyházközségeink közül egyik sem volt vártemploma vagy bástyás kastélya, csak a sárosinak. A menekülésre a védekező tornyokat építették, melynek alsó zárt bolthajtása felett a templomból egy szűk ajtócskán volt a feljáró a toronyba (Bethlenszentmiklós, Ádámos, a dícsőit lebontották). Nem tudom elhelyezni magamban azt, hogy a keleti részen, a Domora hágó talajával miért tette szükségesnek a bástyába való bemenő kapu elé-fölé felvonó hidat készíttetni?

Célom ez ismertetéssel az volt, hogy a régi Sároset a rendelkezésemre álló források alapján „járjam körül”, mert a 19. századtól az évi Esperesi Vizsgálószerzői feljegyzések részletesen tájékoztatnak.

Röviden még a következőkkel kívánom kiegészíteni e nagy múltú egyházközség történetét: Iskolája a környékbéli egyházközségeink közül a 19. század elején a leghíresebb volt, algimnáziumi ranggal bírt. A medgyesi szokás magyar nyelvet tanulni a sárosi iskolába adták gyermekeiket, és egy román papnak készülő ifjú ebben az iskolában készült fel a felsőbb iskoláira. 1810-ben a következő osztályok, ill. fokozatai voltak az iskolának: etimologista, conjugista, comparatista, declinista, olvasók és initiánsok (kezdők).³⁴

Az Aranykönyvben jelzett „jótevők” közül sokat nem ismerünk. A Keresztény Magvető (100. évf. 2 sz.) Ezüst edények fejezete 4. pontjánál lévő B. G. és az Ónedényeknél levő G. B. bevételeket biztonsággal nem tudom feloldani. A szószék zöld takaróját 1766-ban Gyergyai Krisztina adományozta, aki később 1785 és 1786-ban ifj. Árkosi Ferencné néven tett több

adományt. 1744-ben ifj. Zsuki Lászlóné Gálfalvi (?) egy gyolcs kendőt adományozott. Szőcs János szolgabíró 1672-ben a „ templomhoz” (javára) tialmazta 12 Forint bírsággal az Aszalós és a Bükk közti erdőt. 1752-ben Kadácsi István sárosi lelkész neje, Karsai Erzsébet egy keszkenőt adott.³⁵ A két török szőnyeget valószínű Sárosi István adta, az 1700-as leltárban már benne van. A kendőn lévő S. I. betűk talán Sárosi István nevét rejtik. 1810-ben Tana Rebeka az „éneklo oltárra” terítőt készített. 1842-ben szószékkoronát készíttetett: „Özv. Sz[ent] Királyi Mózesné Árkosi Krisztina K. S. U. Ekknak 1842”-ös jegyzőkönyvi feljegyzés szerint.³⁶

Az egyházi szolgálatok közt volt „Újhold Vasárnapi” még az 1850-es évek után is. Az 1854-es jegyzőkönyv egy számomra megfjejtetlen egyházi szolgálatról tesz említést a bérhátralékokkal kapcsolatban: „az itteni régi Canonok (!) értelmében, annyival inkább felhajtandó, hogy a heted szaki prédikálások (kiemelve a szerzötöl) még 1741-ben December Havában a Püspök vizsgálat alkalmával akkori Püspök Szent Ábrahámi L. Mihály által megszüntettek”.³⁷ Lehetséges lenne, teszem fel a kérdést, hogy a heted szaki prédikálások-szertartások a régi szombatosság utolsó feljegyzése lenne?

Érdekesnek tartom azt a küüllői körben és Sároson is az 1800-as évek közepén túl is gyakorolt szokást, hogy ünnep- és vasárnap a templom előtt az ifjúságnak „kétszeri táncolása” volt, amit a világi hatóság tudott csak itt megszüntetni.³⁸ A küüllői egyházkörben több egyházközségnek volt a 19. századelön dalárdája (Dombó, Ádámos, Harangláb), valami hasonló Sároson is kellett legyen, mert az 1847-es püspöki vizsgálat alkalmával, „innepélyesen felöltözött pártás leányok éneklése mellett - a templomban megjelent a püspöki vizsgálószék az ifjúság előre bocsátott éneklése után”³⁹ Agh Istvánt Sároson választották meg egyházunk 17. püspökének. Körmöczi János püspök apja Sároson rektor.

A nyári ifjúsági tanításon a lányok vettek részt, a fiúkat a szegénységgel, a katona fogdosással és a „vakmerőséggel” mentik.

A Monográfia szerint új templomot építettek 1803-ban.⁴⁰ Az évi jegyzőkönyvekben sehol semmi nyoma sincs ennek az építésnek. 1822-től kezdik meg a templom nagy javítására a gyűjtést, Udvarhely székéről „fúvaroztak Pallérokát”, de a környék templomait megfedő Kis Danit fogadták meg végül is a famunkára. A javítást 1825-ig „igen szépen” „nagyobb részben” elkészítették és talán „kőből való szószéket” fából valóval cserélték fel. Az 1847. évi püspöki vizsgálatig a padokat is elkészítették: ez a vizsgálat tévedésből nevezi újnak a templomot. A javítás összes pénzbeli költsége 2 812 Mforintba került, emellett a természetben adottaknak értékét nem tudom felbecsülni. Hogy a püspöki vizsgálat „új temploma” tévedés, az kitűnik az 1841. évi dec-i vizsgálószék jegyzőkönyvéből, mikor Szentkirályi Sándor vármegyei tisztviselő és Sebes János közti „toronybéli” hely miatt visszakerült az esperes elé. Ebből az tűnik ki, hogy azért nem veszik figyelembe a Szentkirályi több pontban foglalt követelését, mert „...ezt követelni másfelől joga azért sincs, mivel a köztudat szerint a templom megújíttatásá-

ban, s az új Székek elkészíttetésében semmi nemű segedelemmel nem volt a jelentő úr.⁴¹ Hogy nem új és erős templomot építettek, az már az 1847-es vizsgálatkor is kitűnik: „Az új (!) templom Északi oldalának fala földig meghasadozott s a templom tornáca is a faltól egészen elvált”, 1859-ben „A templom romladozó, süllyedező (!) állapotban van”.⁴²

1848 előtt „orgona Alapra” megkezdték a gyűjtést, melyhez Abrudbányáról 100 Rénesforintot kaptak adományba.⁴³ A forradalom „elvitte” az orgona-alapot, de elvitte egyik harangjukat is, amit évekkel később, hosszas kerestetés után Brassóban találtak meg, és hazahozva, az „öröm poharat” megitták. Ezt a harangot később eladták, a helye a haranglábban, harangszék középső részén ma is látszik. A később beszerzett orgonát a mai templom építésekor hozzá nem értők szedték szét és a mostani templom padlására tették fel, mert használhatatlan lett.⁴⁴

Az egyházközség 1999-ben ünnepelte műemlék haranglába fennállásának 330. évfordulóját. A harangláb elkészítésének és beróvott írásának az értelmezésére vonatkozóan több véleménnyel találkoztam: egy forrás megjelölése nélküli írásból másoltam ki a következőket: „A magyarsárosi harangláb harangszékének gerendáján ez áll: Per. art. Domokos és Mich. Szabó Magyarsáros A[nn]o 1600. 18 Maii. Gótikus erkélyes harangháza van, és kilenc cserefa lábön áll. Az unitárius cinterem előtt a népi faragó plasztika érdekessége az I. és II. világháborús hősi emlékmű. Környéke olajmező.” A következő leírása a haranglábnak ez: „A Székelyföldhöz nyugaton csatlakozó Alsó-Küküllő mente faépítésének, de egyben talán Erdély és az egész magyarság faépítészetének is kétség kívül legjelentősebb emléke a magyarsárosi unitárius fatorony. Felépítése, a maga egészében és annak részletei - a torony törzsét magába olvasztó, széles elterülő és hajlott vonalú köpeny, amelyet felül a tornác kiugró alépitménye torokba fog össze, a gerendakötésekkel hangsúlyozott nyak, az alacsony, kettéosztott tornác és négyszögletű gúlalapból erőteljesen fellendülő kúp alakú sisak, a faépítészet legtisztább és legsajátosabb elemeiből van összeszerkesztve szűkszavú és határozott egyszerűséggel. Mint óriási pusztai madár gubbaszt a völgyben, hogy sorsszerű erővel adjon kifejezést a faj lelkének, amely megalkotta. Épült 1669. évben, »Per artifices Georgium Domokos et Michaellem Szabó«, akik valóban megérdemelték az artifex megjelölést a szó régi értelmében. Alkotásuk jelentőségét saját maguk és kortársaik is átérezhették, mert csaknem egyedülálló eset, hogy a fatornyok felírataiban a készítő mestert önérzetesen művésznek nevezzék”.⁴⁵ A Magyar Művelődéstörténet⁴⁵ az egész Magyarország területén a legjellemzőbb és legszebb, sajátos magyarságos magyar faépítészetnek, a legszebb alkotásának.⁴⁶ A Monográfia szerint: „Fatorony a XVII. sz. ból való, felírás van rajta »1699. márc.1. cior«. Emlékezetem és régi feljegyzéseim alapján a következőre emlékszem: Betonlapra négy vastag cserefaoszlopra, átkötésekkel megerősített, három emelet magasságú építmény. A harangszék három harang részére készült, a kiugró „körtornácról” a harangszéket felül összefogó és körbefutó gerendákon, néhol olvashatatlan, megkopott, máshol jól olvasható betűkkel, betűössze-

vonásokkal szöveg vagy felírás van. Szövege olvasatomban a következő: AERIGEBATUR A/3 betű hiány /RE/ 17 betű helye/ SAROS A: 1669: 18 MAI. PER ARTI DOMOKOS ET MICH. SZABO. E/XT TE/MP/ MINISTRO VETER DIV. SAMUEL PE/STI/.⁴⁷ Megjegyezni kívánom, hogy felületes olvasással a tizedes 6-os szám O-nak is olvasható, mert a 6-os szára annyira közel van az O-hoz, hogy csak nagy figyelemmel lehet észrevenni. Az utolsó szám, a 9-es világosan kiolvasható. Szerintem az 1669-es évszám a helyes olvasat. Mivel a Kolozsvári „vet. Samuel Psti”-re van hivatkozás, aki az 1657 utáni időben 1675 évek közt volt sárosi lelkész, a helyes olvasatunkat igazolja. Pesti Sámuel nevű papja Sárosnak 1657, 1675, 1693-1703 és 1711-1715 évekből van nyilvántartva.⁴⁸

Mint érdekes adatot meg kell említenem, hogy Sárosnak voltak fazakat és csempét készítő mesterei, az égető kemencék is megvannak a jegyzőkönyvekben említve, a mesterek is név szerint. Az egyházközségnek négy zsellére volt, mindenkinek háza és a hozzátartozó föld. A Küküllő-mentén szokás volt az, hogy a halottaknak való harangozáskor annyiszor és az húzta meg a harangot, ahányszor és aki akarta. Ezt a szokást az egyházkörsben a 19. század közepén szüntette meg az esperes.

A Monográfia⁴⁹ szerint „sok régi nemes család lakta Sáros”. A teljesség kedvéért a Küküllő-menti nemesek az 1732-ös részletes összeírásából mellékelem a sárosiakat: „In Possesione Kis Sáros Néhai Sárosi István uram Relictája, Sárádi Sigmond uram, Beretzký Ferentz uram, néhai Árkosi Bálint uram Posteritási, néhai Solnaj György uram Relictája, Szentkirályi Ferentz uram, Bontza Josef uram, László János uram, Bánfi Miklós uram, Orbok Ferentz uram, néhai Bán János uram Posteritási, Boér Sigmond uram, Szóts János uram.

A megjegyzésem a neveik után egy átkötő vonallal oda van írva: Minnyájan ezeknek nemes lakó házok Jobbágyok és oekonomiájuk vagyon. Szóts István uram, Torotzkai András uram, Árkosi Ferentz uram, Szilágyi János uram, Maxai János uram, Maxai András uram, Marej György uram, Szabó György uram, Murvaj István uram, Kádár Péter uram. Nevük után összekötő jellel a megjegyzés: Ezek egyházi //! nemes emberek. Utolsó: Unitárius Prédikátor.⁵⁰ Összesen 24 család. Ezeken kívül csak „bebíró birtokosok”, csak földdel bírók többen voltak, pl. Szentkeresztesiek, Apaffyak, Simének stb.

Régi, sokszor javított templomát 1911-ben bontották le, a Pákei Lajos terve szerint épített templomát, a mait, 1912. aug. 25-én szentelték fel. Anyakönyvei 1778-tól, püspöki és esperesi vizsgálati jegyzőkönyvei 1748-tól voltak vezetve.

Arra vonatkozóan, hogy a reformációkor Sáros lakossága a fokozatos, vagy az egyből való utat választotta az unitárius vallás felvételére, semmi adatunk nincsen. Dr. Dankó Imre professzor szerint a dicsőszentmártoni tanulmányában azt állítja, hogy Dicső lakói a fokozatos utat választották, a katolikusok először evangélikus, majd református és unitárius vallás követői

lettek. Én nem merném kizárni azt, hogy a szombatosság is nem vert, ha nem is egyházat, bár sátrat (a Küküllő-menti egyházközségek a szombatosság miatt rereformátizáltak). Talán a szomszéd faluk szász lakossága is befolyással lehetett, hogy az „átmeneti” fokozat útját követhették. E kérdéssel kapcsolatban az a véleményem, hogy a városokra és központibb falusi helységekre, vagy a szász-közelben élő gyülekezetekre vonatkoztatva lehet ilyen határvonalas megkülönböztetéseket tenni a reformáció erdélyi kibontakozásába, de a falusi gyülekezeteknél, a cuius regio euis religio elve alapján nem lehet. A reformáció a fokozatok közt, a határok egybevonásával „színeződött” át az unitárius vallásba. Pokolynak is ez a véleménye.⁵¹ Sáros esetében mindkét lehetőség lehetséges, habár az utóbbit tartom valószínűbbnek.

Sáros lelkészeit csak a 16. század elejétől ismerjük, a szombatosság üldözésének az idejétől. Ismert lelkészei a következők:

1. Maksai Tamás 1623–1630, 1635 (a nagyharangot öntető lelkész)
2. Torockói Zsakó Ferenc 1657.
3. Kolozsvári Pesti Sámuel 1669. 1675. (az idősebb Haranglábban a neve)
4. Szentkirályi Imre Máté 1682–1692 (a kisebb harang öntetője)
5. Pesti Sámuel 1693–1702 (talán ifjabb kell legyen, 1717-ben Ádámoson)
6. Martzi Balázs (talán Balázs Márton)⁵² 1702 (52)
7. Pataki András 1711.
8. Pesti Sámuel 1711–1725
9. Homoródszentmártoni Keresztesi Pál 1713–1714
10. Szentiványi János – 1723 (1695-ben rektor)
11. Tordai Székely Mihály 1723–1724
12. Árkosi Ferenc 1724–1725
13. Bölöni Tana János 1726–1732
14. Árkosi Mihály András 1732–1737
15. Kadácsi István 1737–1756 (neje Karsai Erzsébet)
16. Torockói Bartók János 1761–1775
17. Tordátfalvi György 1775–1778
18. Kolozsvári Torockói Bartha Mihály 1778–1783
19. Kovács István 1783–1795
20. Almási Baczó Mihály (esperes) 1795–1806
21. Kőkösi Tók István 1806–1827 (könyvtárát a tordai iskolának hagyta)
22. Városfalvi Zoltán József 1828–1872
23. Kiss László 1873–1902
24. ifj. Sándor Gergely 1903–1906
25. Bedő Gábor 1906–1911
26. Székely Tihamér 1912–1951.
27. Bustya Albert 1951–1985
28. Nagy Endre 1985–

A rektor-tanítók közül kevesebbet ismerünk.

1. Kökösi Japsi Mihály 1671-ben tordai igazgatónak vitték Sárosról.
  2. Almási Vas János 1688–1692-ben Tordára kántornak és rektornak viték.
  3. Sepsiszentiványi K. Sz. János 1695/1723-ban a sárosi papságából bethlenszentmiklósi papnak viszik. Neve a kazzetán.
  4. Árkosi Ferenc 1733 („érdemeiért a lelk. közt legyen a helye”)
  5. Körmöczi József 1751–1762 (neje Bánffi Zsuzsa, fia János püspök)
  6. Bíró Mózes 1791–1799
  7. Homoródalmási Cziike András 1807.
  8. Kisgyörgy József 1811–1858
  9. Kozma Elek 1858–1862
  10. Fodor Lajos 1862–
- A többi tanító neve a jegyzőkönyvekből követhető.

Jegyzetek

¹ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1987. III. kötet. 560–561. Továbbá. Györfly.

² Györfly III. 559.

³ Györfly III. 559.

⁴ Györfly III. 556–557. „1328 decanos et resctores decanatum...de Kukullu Maiori et Minori”.

⁵ Dr. Dankó Imre: Dicsőszenntmárton etnokulturális képe. Kézirata birtokomban. 14. lap. Továbbá: Dankó. (Kézirat dr. Kakassy S. képviselőnek)

⁶ „1241 Tartani ceciderunt in villa que Kumelburch dicitur amplis quam XXX.ta milla. Györfly. 556–557. III. kötet.

⁷ Monográfia Bethlenszentmiklós történetéről a kolozsvári Unitárius Püspökség irattárában. Továbbá: Monográfia.

⁸ Pl. Sáros és Szőkefalva, vagy Désfalva és Harangláb

⁹ Szláv foltok, a határnevek után ítélve, a honfoglalás előtt is voltak, a tatárjárás után „böszörményeket” Szancsal és Balázsfalva vidékén; német-szász nevű telepeseket Dicsőben is találunk.

¹⁰ A Sárosi Monográfia (uo.) két östelepről, néhai Bustya Albert sárosi lelkész három telepről tett említést nekem. A mai szóhasználat alapján Bandi András sárosi származású hívem a három település helyét megmutatta a sárosi határban, hol épületmaradványok vannak.

¹¹ A dombon lévő épület és csontmaradványok az ősi templom léteire utalnak.

¹² Keresztény Magvető XVII. évf. 294-297. Továbbá: KerMagy.

¹³ Györfly, III. 559.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Pekry Géza: Visszaemlékezések Dicsőszenntmárton múltjára. Cluj. 1936. 3. lap, a Zimmermann: Urkundenbuch in Siebenbürgen I. kötetére utal. Továbbá. Pekry.

¹⁶ Györfly: III. 560.

¹⁷ Ettől a Déstől kapta Deésfalva, vagy Désfalva a nevét. Désfalva régi neve, talán a tatárjárás előtti, Hagymás volt

¹⁸ Györfly III. 559 és 560–561, valamint Pekri: 3

¹⁹ Györffy. III. 556–557.

²⁰ Pekry. 3.

²¹ A pápai tizedjegyzék adatait összehasonlítva az Udvarhely széki egyházközségek adataival, a Küküllő-menti egyházközségek nagyobbak és gazdagabbaknak, tehetősebbeknek látszanak. Ott gyéribben lakott szegényebb népréteg, itt sűrűbb lakott gazdagabb népesség élt.

²² KerMagv. 1922. LIV. évf. 172 és 175–177.

²³ KerMagv. 1922. LIV. 175–177.

²⁴ KerMagv. 1999. 1–2 szám. 44.

²⁵ Ifj. Biás István: Unitárius egyházközségi adatok. 1910. Marosvásárhely. 129–130.

²⁶ A kastély nyugatinak jelzett falrészére a legrégebbi építmény kellett legyen, ezzel akarták megállítani a dombon épült templom süllyedő talaját. Statikai megfontolásból nem építhették egyenes vonalnak, hanem enyhén hajló „V” betű formájára képezték ki a falat, mintegy megtartó hajlított tenyér, úgy építették az ősi falakat. A megtöréseknél északon és keleten, az alsó részen a sarkokat két kőlábbal, vagy a falba beleépített támpillérrel támasztották meg a biztonságért. Az egyik ma is épen megvan.

²⁷ KerMagv. 1922. LIV. évf. 175–177.

²⁸ Küküllő körüli Esperesi Vizsgálószéki Jegyzőkönyv. A dicsőszentmártoni unitárius egyházközségi irattárban. Jelzése: II/a/3. 446. Továbbá Kkv. Dicső.

²⁹ A Küküllő körüli Unitárius egyházkör helyszíni leltári összeírása. 1803. A szőkefalvi unitárius Egyházközség irattárában. Sáros fejezeténél.

³⁰ Sárosi Sárosi János országos ítélemester 1686. okt.19-én Gyulafehérvárt keltezett végrendelete a török követségbe való menés előtt.

³¹ Maxai János és András neve szerepel az 1732-ös nemesek összeírásában.

³² A bástyabeli vita a KerMagv. 1922. LIV. évf. 175–177. lapjain.

³³ Saját felmérésem után való megállapításom-véleményem.

³⁴ JkvDicső. II/a/3. 139.

³⁵ Bona Consignata... kezdetű kézírásos, bőrkötéses, feljegyzéseket, leltárokat tartalmazó, Koncz Boldizsár esp. által kezdett könyv 19. lap. Dicsői irattárban.

³⁶ Saját másolatban. A sárosi templomban volt az esküvője 1714-ben Szentkirályi Katának Gálfi Mihállyal, a krónikaíró Broser Péter sógorával. Sírköve a templom cíntermében: „K. Sárosi Szentkirályi Lajos (anyja) özv. Szentkirályi Mózesné (Árkosi Krisztina) testvére Szentkirályi Krisztina/ 1790. jul.4./1840. május.1”

³⁷ JkvDicső II/6. 307

³⁸ JkvDicső II/3 502. „Kötelességévé tétetik az ekkla vezetőségének, a vasárnaponként és ünnepnaponként a kétszeri templom előtt való táncot tökéletesen megtiltani az ifjúságnak.”

³⁹ A dicsőszentmártoni unitárius egyházközségi irattárban lévő jegyzőkönyvek évről-évre jegyzik észrevételeiket az egyházközségekről.

⁴⁰ A sárosi Monográfia.

⁴¹ JkvDicső. II/5. 276.

⁴² Jkv.Dicső. II/6. 119

⁴³ JkvDicső. II/5. 276

⁴⁴ sárosi Monográfia

⁴⁵ Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok. Magvető Könyvkiadó.Budapest. 1986. II. 384.

⁴⁶ Magyar Történeti Társulat megbízásából szerkeszti Domanovszky Sándor. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Révai Nyomda. Budapest, I-V. kötetben. Megjegyzem, hogy az idézet csak emlékezetből van, mert a tulajdonomban lévő könyv II-IV. kötetét 1987-ben a Securitate tisztje azzal az indokkal, hogy a benne foglaltak nem egyeznek a Románia hivatalos

történelmével, elkobozott, azóta sem kaptam vissza. Egyéb régiségnek tűnő tárgyakat, 28-at, lefoglaltatott a Múzeum részére.

⁴⁷ Kiolvashatatlanul van írva.

⁴⁸ Saját nyilvántartásomból.

⁴⁹ Sárosi Monográfia

⁵⁰ Az eredetiről való másolatom a birtokomban van. Fejcíme: *Illustris Spect.ac.magnif. nec.non Gener. Egreg...itemet nobilium Domino in...Cottu de Küküllő Posidentim et curias Nobilitare habitentium fideliter designat...*

⁵¹ Budapesten a reformátusok Doktorainak Kollégiumában tartott előadásomban az elmúlt években kifejtettem és igazoltam azt a tényt, hogy a szombatosság üldözéséig a vallásszabadság értelmében szabad vallásgyakorlat volt, az unitáriusokat megszorító intézkedésekkel, de a református és unitárius reformált vonal egymásba olvadt, az unitáriusba, a református unitáriussá színeződött a ref. Pokoly történetíró szerint is. Ezért nincs a Küküllő református egyháznak egy sajátos, egyéni, külön való története, lelkésze, de az unitáriusoknak is kevés. (Az előadás megjelent Magyarországon)

⁵² Martzi Balázs kiléte eléggé tisztázatlan. Egy idő körül élt Martzi Balázs és Balázs Márton. Ez utóbbi névformában megtalálható a dicsői szószékkoronán: T.Tudós Kissárosi Balázs Márton...prédikátor”, a mennyezet felírásában „Pastore Martino S.Balas”, a lelkészek közt a nyilvántartásomban 1758-1782 közt Kissárosi Balázs Márton van nyilvántartva. Megjegyezni kívánom azt, hogy a dicsői egyházközségnek Martzi Pál adott 1723-ban egy félejteles ön fedelű és fenekű bokályt. Talán ez a bokály lehet, amit Fazakas Endre lelkésszel megtaláltunk a leltározáskor egy ládába bezárva. A sárosi toronyban az 1960-as években még láttam bevésve GEOR MARCI 1699.18.MAI-t.

Végül, hivatkozásra a sárosi Monográfiára, megjegyezni érdemesnek tartom, hogy : A harang 1624-ből való, felirata: „I., Comitatu de KÜKÜLLŐ FIERI ME FECIT KIS SÁROS ANNO CHRISTI 1624 MAGISTER PAULUS HEIDEL.” A kisebb harang felirata: „GLORIA DEO IN EXCELSIO 1692” Mindkettő megvan a toronyban.

A MIKESZÁSZI ÖNÁLLÓ UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Megalapítója, Nagyajtai Dónáth Ferenc emlékére

A falu neve a Mik vagy kicsinyített Mike személynévből ered. Küküllővár ősi vármegyéhez és esperességhez tartozott. Ősi magyar falutelepülés volt, mely a tatárjárás után megüresedett, és a szászok betelepítésekor német lakossággal egészítették ki. Az első birtokosa nevéből elnevezett település, a szász lakossággal feltöltve, a többi Mike-nevű falutól megkülönböztetésként lett Mikeszásza vagy Mike szász faluja. 1267 előtt a kisküküllői Panád¹ és Szépmező² szász falvakkal együtt egy birtoktestet képezett.

A helység – első említésekor – az 1215/16-ban erdélyi vajdaságot viselt Kán nembéli Nagy (Magnus) Jula birtoka volt Medgyessel és a biztosan nem azonosítható Miklós praediumával, a Tóbiásfalvával együtt, melyekbe 1267-ben István ifjú király Jula fiát, Miklóst iktatta be. 1322-ben a Kán nembéli László vajda hűtlen fiától elkobzott Mikeszászát Hosszúaszóval, Panáddal és Szépmezővel együtt Károly király a gazdag és befolyásos Talmácsi Miklós-nak adta.³ Papja az 1309-ben kiközösített tizedet megtagadó szász papok közt van. Mikeszásza a pápai tizedjegyzékben nem szerepelt a birtoktesthez tartozó más két Kisküküllőmenti szász faluval ellentétben; tehát temploma ha volt is, de papja nem. Kisebb és a hadiúttól félreesőbb helység volt, valószínű, hogy a kiközösített pap miatt büntetésből pap nélkül hagyatott. Veres-egyházhoz tartozhatott akkor.

Neve a következők szerint fordul elő a dokumentumokban: „1267 possessiones ... Mykazaza praedium Nicolai”: „1309 Janem de Michazaza”.⁴

A reformációkori időben szász, magyar és valószínű már román nemzetiségű lakossága volt. A szászok az evangélikus-lutheri vonalhoz, a magyarok, hogy először melyik vonalhoz csatlakoztak, azt nem tudjuk. Tény az, hogy a reformáció utórezdülései és a felekezetek településekre való elhelyezkedése után evangélikus és református vallásfelekezetben oszlott meg a lakosság. Ha volt is az unitarizmusnak köze Mikeszászához, annak semmi nyomát nem találjuk a 19. századelőig. A Küküllő menti nemességet 1732-ben falvanként és nevenként összeírták⁵, a legnagyobb birtokos itt Radák Ádám, összesen 30 különböző anyagi helyzetben lévő nemes személyt sorolnak fel. A felsoroltak közt nevükből találgatva unitáriussággal „gyanúsíthatjuk” dészalvi-sárosi-ádamosi vonatkoztatással: „Néhai Árkosi Ádám Relictája”, a Szabó (dicsői) és a Maxai (sárosi) családokat. „A Lutheránus és a